

Magdalena Dyras
Jagiellonian University in Krakow
magdalena.dyras@uj.edu.pl
ORCID: 0000-0003-2694-0212

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE
NR 28 (2025)
DOI: 10.14746/pss.2025.28.6

Data przesłania tekstu do redakcji: 17.09.2024
Data przyjęcia tekstu do druku: 29.12.2024

O relacjach ludzi i zwierząt. *Moj Dren* Danko Anđelinovicia

ABSTRACT: Dyras Magdalena, *About the relationship between people and animals. My Dren by Danko Anđelinović*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 28. Poznań 2025. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 119–133. ISSN 2084-3011.

The article is an attempt to read the novel *My Dren* (1939) by Danko Anđelinović in the context of ideas spread since the end of the 19th century, and in the strictly scientific field since the 1970s by the creators of animal studies. The author first reviews theoretical works published in Croatia in this trend, and then shows Anđelinović's autobiographical novel as anticipating animal narratives in Croatian literature.

KEYWORDS: human beings, non-humans, borderline situations, Animal studies, Animal narratives

This is an open access article licensed under the Creative Commons CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). © Copyright by the Author(s).

Wprowadzenie

Problem relacji pomiędzy ludźmi i zwierzętami, postrzegania więzi między człowiekiem i naturą ma wielowiekową historię, sięgającą czasów antycznych. Rozważania dotyczące granic istniejących między człowiekiem i światem nie-ludzi od dawien dawna towarzyszą filozofom i badaczom kultury. Bez trudu można dostrzec, że perspektywę myślicieli przez wieki cechowała postawa określana jako antropocentryzm, który znalazł swój znakomity wyraz w postaci konstatacji Kartezjusza, dowodzącego, że jedynie ludzie mają życie emocjonalne, zwierzęta zaś są go pozbawione (Bakke, 2007, 222). Dyskusje i polemiki dotyczące tych twierdzeń trwają do dzisiaj, mimo że otwarcie mówi się o „kulturowym *animal turn*” (Barcz, 2015, 145). Nie sposób jednak nie dostrzec, że podejście badaczy wyraźnie się zmienia już w XIX wieku, co jest wynikiem postępu badań bioetycznych. Znaczący w tej wymianie zdań był bez wątpienia pogląd Darwina, który wskazał, że niektóre sposoby wyrażania emocji przez zwierzęta i ludzi nie różnią się od siebie, ponieważ podyktowane są przez instynkt.

Peter Singer, autor kultowej pracy *Wyzwolenie zwierząt* prześledził¹ historię postaw ludzkich w odniesieniu do zwierząt, opierając się na poglądach filozoficznych, które legły u podstaw szowinizmu gatunkowego², poczynwszy od czasów przedchrześcijańskich. Badacz podkreśla, że interesują go przede wszystkim poglądy myślicieli Zachodu „nie dlatego, że inne kultury są gorsze – jeśli chodzi o stosunek do zwierząt, jest wręcz przeciwnie – lecz dlatego, że przez ostatnie dwa–trzy stulecia jego idee tak się rozpowszechniły, że obecnie wyznaczają sposób myślenia większości społeczeństw, kapitalistycznych i komunistycznych” (Singer, 2018, 287). Poprzestaję tu jedynie na przywołaniu tej dobrze

1 Zob. P. Singer, rozdział 5: *Panowanie człowieka, czyli krótka historia szowinizmu gatunkowego*, s. 287–320.

2 Warto w tym miejscu przywołać konstatacje Moniki Bakke: „Jednym z najbardziej moralnie niepokojących wymiarów antropocentryzmu jest szowinizm gatunkowy, który – jak pisze psycholog Richard D. Ryder – «oznacza nie tylko dyskryminację, ale też uprzedzenie oraz, co ważniejsze, wykorzystywanie, opresję i okrutną niesprawiedliwość, które wywodzą się z tego uprzedzenia»” (Bakke, 2015, 42–43).

znanej i wielokrotnie omawianej pracy oraz skrótowym przypomnieniu znaczenia konstatacji autora, zasłużonego dla Ruchu Wyzwolenia Zwierząt.

Marc Bekoff, występując w obronie praw zwierząt, w książce o znaczącym tytule *Manifest zwierząt* przywołuje kilka zasad (w ślad za teologiem Thomasem Berry), które powinny człowiekowi towarzyszyć w życiu codziennym.

Każda istota jest wartością samą w sobie, ponieważ istnieje. Tyle wystarczy, byśmy współistnieli. Wszystkie zwierzęta, w tym ludzie, mają prawo do życia, do godności i szacunku, do tego, by nie być atakowanymi. Musimy szanować wszystkie istoty za to, że są, i za to, kim są. (...) Ludzie powinni kierować się szacunkiem i podziwem dla świata, z pokorą przyznawać, że mają ograniczoną wiedzę o tajemnicach własnego istnienia (Bekoff, 2019, 31).

Takie postrzeganie relacji pomiędzy ludźmi a innymi zwierzętami znosi granicę ustanowioną przed wiekami i podział na gatunki wyższe i niższe. Coraz więcej jest też dowodów na wyjątkowe zdolności poznawcze zwierząt. Niektóre ptaki planują sobie posiłki, małpy uczą swoje dzieci czyścić zęby, sroki rozpoznają w lustrze swoje odbicie (Bekoff, 2019, 65–75). Również Peter Singer przywołuje znaczące argumenty potwierdzające tezę, że granica wytyczona między ludźmi a zwierzętami może być kwestionowana, choćby przez odkrycie, że szympansy można nauczyć języka (Singer, 2018, 68). Badacz dowodzi, że przede wszystkim to zdolność zwierząt do cierpienia, zdolność odczuwania wyznacza jedyną dającą się obronić granicę respektowania interesów (Singer, 2018, 62). Odwołania do rozumu czy zdolności posługiwania się językiem, zdaniem badacza, to tylko przykład źle wybranych kryteriów.

1. Badania kulturowo-animalistyczne w Chorwacji

W Chorwacji studia animalistyczne (*animal studies*), a co za tym idzie, próby odczytania dzieł literackich przy zastosowaniu nowej metodologii,

pojawiają się dzięki pionierskim pracom i projektom naukowym Nikoli Viskovicia³. W kolejnych latach, badania, które sytują się w tym nurcie, podejmują Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš oraz Ana Batinić.

Szczególna uwaga należy się pionierskim dokonaniom profesora Nikoli Viskovicia, prawnika, autora interdyscyplinarnej koncepcji zoologii kulturowej, którą potem określił mianem animalistyki kulturowej (chor. *kulturna animalistika*). Visković w 1996 roku opublikował monografię *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji* (Zwierzę i człowiek: wkład w zoologię kulturową), postrzeganą jako pierwsze dzieło reprezentujące ten nurt. Badacz zauważa, że:

Życie ludzkie splata się na niezliczone sposoby z życiem innych istot niebędących ludźmi na wspólnej planecie. W naszej wspólnej historii relacja ta uległa jednak pewnym zmianom, które w czasach nowożytnych, a zwłaszcza współczesnych, można określić jako przejście od światopoglądu antropocentrycznego do biocentrycznego, choć w swej istocie zawsze miał on charakter utylitarny, związany z różnymi możliwościami wykorzystania przez człowieka gatunków innych niż człowiek (Visković, 2009, 14).

Dokonania Viskovicia i jego miejsce wśród przedstawicieli *animal studies* wyczerpująco skomentowała Suzana Marjanić w artykule *Nikola Visković i njegova kulturna animalistika/zoologia. Utjecaj na domaću teoriju i praksu* zamieszczonym w tomie jubileuszowym z okazji osiemdziesiątych urodzin badacza (Marjanić, 2021, 95–115).

Pierwszy kulturowo-animalistyczny projekt w Chorwacji zrealizowały Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš. Został on zaprezentowany podczas xv Międzynarodowego Kongresu Slawistów i opublikowany w materiałach pokonferencyjnych pod tytułem *Zoofolkloristika: pregled rezultata prvog kulturnoanimalističkog projekta u Hrvatskoj*. Nazwiska obu badaczek kojarzone są od lat z *animal studies*, a każda z nich może się

3 *Životinja i čovjek* (1996), *Stablo i čovjek* (2001), *Sumorne godine: nacionalizam, bioetika, globalizacija* (2003), *Kulturna zoologija: što je životinja čovjeku što je čovjek životinji* (2009).

pochwalić bogatym dorobkiem z tego zakresu. Suzana Marjanić⁴ i Antonija Zaradija Kiš wspólnie opracowały i wydały w 2007 roku *Kulturni bestijarij* (Bestiariusz kulturowy), prezentujący przegląd animalistycznych wątków literackich, mitologicznych oraz etnologicznych obecnych w kulturze chorwackiej. Autorki przedstawiły także najnowsze tendencje metodologiczne obecne w nurcie *animal studies*. Druga część *Bestiariusza* zatytułowana *Književna životinja* (Zwierzę literackie) ukazała się w roku 2012. Tom prezentuje prace autorów podejmujących problematykę *animal studies* w kulturach słowiańskich przy uwzględnieniu różnych perspektyw badawczych, poczynając od podejść tradycyjnych po najnowsze metodologie antropologiczno-socjologiczne.

Na uwagę zasługuje także monografia Any Batinić zatytułowana „*Judi imaju dušu, a živine paru*”? (2021). Autorka w tytule przywołuje słowa jednego z bohaterów powieści chorwackiego pisarza Petara Šegedića, który konstatuje, że po śmierci zwierzęcia jego istota staje się parą i częścią wiatru, w odróżnieniu od ludzi, którzy mają duszę. Badaczka analizuje zarówno teksty przynależące do literatury dziecięcej, jak i dzieła kanonicznych autorów literatury chorwackiej przy uwzględnieniu perspektywy *animal studies*.

W 2019 roku Antonija Zaradija Kiš i Marinka Šimić podjęły prace nad projektem zmierzającym do przygotowania leksykonu animalistycznego, zawierającego opracowanie materiału zaczerpniętego z chorwackiego korpusu głagolickiego. Publikacja leksykonu oczekiwana jest w najbliższym czasie.

Warto również wskazać na badania prowadzone przez językoznawców. Ivana Vidović Bolt zrealizowała ważny projekt, uwieńczony w 2017 roku publikacją *Słownika chorwackich frazeologizmów animalistycznych* (*Rječnik hrvatskih animalističkih frazema* Ivana Vidović Bolt, Branka Barčot, Željka Fink-Arsovski, Barbara Kovačević, Neda Pintarić, Ana Vasung). Przywołane publikacje i projekty potwierdzają, że w ostatnich latach badania nad kwestią znaczenia zwierząt w dyskursie nauk humanistycznych w Chorwacji zyskały na znaczeniu.

4 Suzana Marjanić jest także współredaktorką wydania „Poznańskich Studiów Slawistycznych” 22/2022 *Eko, eko... ekopoetyka, ekopsychologia: światy literackie i psyche*.

2. Narracje zwierzęce

W rozważaniach dotyczących narracji zwierzęcych przyjmuję za Anną Barcz definicję, którą badaczka doprecyzowała w tekście *Wprowadzenie do zookrytyki (teorii zwierzęcych narracji)*:

Narracje zwierzęce (zoonarracje) dotyczą tych tekstów kultury, w których funkcjonowanie pozaludzkich zwierząt, czy jakiś sposób ich przejawiania się, ale przede wszystkim zwierzęce doświadczenie ma bezpośredni wpływ na rozumienie danego tekstu. (...) Sam zaś tekst staje się nośnikiem poznawczej narracji o zwierzętach w wymiarze psychologicznym (zawierającym refleksję etologiczną), historycznym i kulturowym – poszerzającym rozumienie historii i kultury o zwierzęce doświadczenie (Barcz, 2015, 143).

Problematykę otwarcia na perspektywę zwierzęcą i doświadczanie świata przez nie-ludzi podejmuje wielu badaczy, zarówno filozofów, jak i etyków oraz literaturoznawców. Znaczącymi przykładami takiego stanu rzeczy są narracje o Zagładzie, prowadzone z psiej perspektywy, pozwalające postawić pytanie o odniesienie między losami ludzi i zwierząt. Charles Patterson w książce o znaczącym tytule *Wieczna Treblinka* (2002) dowodzi, że to właśnie dominacja ludzi nad zwierzętami mogła się przyczynić do Holocaustu (Ebbig, 2017, 163).

Polska badaczka Katarzyna Ebbig, analizując narrację żydowskiego psa Ashera Kravitz'a w powieści *The Jewish Dog*, konstatuje, że zwierzęta: „Jawią się tutaj nie tylko jako bohaterowie, ofiary wojny czy nośniki pewnych kulturowo określonych cech, ale często występują także w roli narratora, świadka historii, który relacjonuje własną jej wersję” (Ebbig, 2017, 161). Nie sposób nie przywołać w tym kontekście monografii francuskiego historyka Erica Battaraya *Zwierzęcy punkt widzenia. Inna wersja historii*, w której badacz, postulując odmienne podejście do relacji człowiek – zwierzę, zapisuje niedostrzeganą do tej pory wersję historii, przypomina udział nie-ludzi w znaczących procesach cywilizacyjnych i konfliktach zbrojnych. Battaray przywołuje szereg faktów potwierdzających eksploatację zwierząt oraz ich cierpienie i traumy, które przeżywały podczas wojen, wiernie towarzysząc człowiekowi.

Literatura chorwacka, nie tylko ta najnowsza, dostarcza szeregu przykładów utworów, w których pojawiają się próby konstrukcji narratora i bohatera zwierzęcego. Wśród twórców podejmujących temat przeżyć i emocji zwierząt znaleźli się i kanoniczni autorzy jak Ivana Mažuranić, Vesna Parun, Vladimir Nazor czy Petar Šegedin, i pisarze mniej znani jak Danko Anđelinović⁵.

Powieści tego autora, zatytułowanej *Moj Dren. Roman o psima i ljudima* (Mój Dren. Powieść o psach i ludziach) (1939), która przy zastosowaniu nietypowej perspektywy narracyjnej opowiada o relacji człowieka z psem i kształtowaniu się psiej tożsamości, chciałabym poświęcić szczególną uwagę. Notatka zamieszczona w elektronicznym wydaniu *Encyklopedii chorwackiej* eksponuje fakt, że w prozie Anđelinovicia szczególnie interesujące są opisy zwierząt, które wyszły spod pióra pisarza oraz próby zgłębienia tajemnic ich psychiki (<https://www.enciklopedija.hr/clanak/angjelinovic-danko>).

Autor wstępu do *Dzieł zebranych* pisarza, Živko Jelčić, zauważa, że ustanawia on relację ze światem przyrody w szczególny sposób. Krytyk plastycznie kreśli w swoim tekście sylwetkę Danko Anđelinovicia, zapalonego myśliwego⁶, który „z martwą kaczką przytroczoną do biodra, ocierając pot z karku, nasłuchuje, czy pies Dren odezwie się z mokradeł, i tak wędruje ten argonauta lasów i łąk przez swój świat przyrody” (Jelčić, 1968, 304).

5 W monografii poświęconej tej tematyce „*Judi imaju dušu, a živine paru?*” *Književnoanimalistička čitanja* (2021) Ana Batinić nie wspomina o Danku Anđelinoviću, dlatego traktuję swój tekst jako próbę włączenia tej postaci do grona twórców zajmujących się emocjami zwierząt i sytuacjami granicznymi w ich życiu.

6 W czasach, gdy pisarz oddawał się swej pasji myśliwskiej, postrzegano ten rodzaj aktywności zupełnie inaczej niż obecnie, raczej jako element obcowania z światem przyrody przy poszanowaniu jej praw. Živko Jelčić podkreśla, że kontakt z naturą rozbudzał w pisarzu najgłębsze emocje i wrażliwość pozwalającą mu poznawać tajniki życia zwierząt (por. opisy zachowań ptaków, zajęcy, borsuków). „Teško je u našoj literaturi naći pisca koji se tako spremno (reklo bi se i sa zanosom) otisnuo na ovo lutanje po zelenim plandištima prirode, koji se toliko uzbuđivao listanjem breze, tako nadnosio nad rastvoreno oko zeca zaspalog u brazdi” (Jelčić, 1968, 305).

Tematyka polowań oraz relacji człowieka z przyrodą⁷ stale pojawiała się w opowiadaniach i krótkich formach prozatorskich Danka Andelinovicia. Jednak *Moj Dren. Roman o psima i ljudima* jest powieścią szczególną, ponieważ przynosi nowatorską (jak na lata 30. XX wieku) próbę wnikięcia w psychikę zwierzęcia i ukazania otaczającego go świata z nie-ludzkiej perspektywy. Zgodnie z przytoczoną definicją zoonarracji, autorstwa Anny Barcz, możemy stwierdzić, że doświadczenie świata przez psa Drena ma znaczący wpływ na rozumienie tekstu i pozwala widzieć go jako istotę uwikłaną w rozmaite relacje czy to z ludźmi, czy z innymi zwierzętami.

Powieść *Moj Dren. Roman o psima i ljudima* opowiada o szczególnej więzi między psem i człowiekiem. Człowiek jest zawołanym myśliwym, natomiast pies Dren staje się jego wiernym towarzyszem, ślepo oddanym swemu panu, którego nazywa Wielkim Panem (Veliki Gospodar). Interesująca w tej powieści jest perspektywa narracyjna. Za sprawą głosu narratora wszechwiedzącego śledzimy bieg wydarzeń przedstawianych z punktu widzenia psa; jego rozwój od lat szczenięcych, dorastanie do obowiązków aportera i tropiciela. Pojawia się także narracja Wielkiego Pana i jego wartościujące komentarze, które mają duże znaczenie, ponieważ ukazują psa jako istotę postępującą etycznie i wolną od ludzkich przywar. Narrator często wskazuje na reguły rządzące światem zwierząt i przeciwstawia je relacjom panującym między ludźmi, niejednokrotnie opartym na negatywnych emocjach.

Wspomnienia Drena z pierwszych dni w domu swojego pana ujawniają odmienne od ludzkiego postrzeganie rzeczywistości:

Već ujutro rano izvela ga je ona djevojka iz kuhinje u dvorište i tu je počela prva igra s malom kujicom. (...) Opazio je odmah da je ona djevojka od njega očekivala nešto, ali nije znao što (Andelinović, 1968, 335). Wczesnym rankiem wyprowadziła go na podwórze ta dziewczyna z kuchni i tu zaczęła się pierwsza zabawa z małą suczką. (...) Zaraz zauważył,

7 W prozie Andelinovicia, zgodnie ze słowami Živka Jelčicia (1968, 297): „Dva su naime dominantna kruga kojima bi se dala uobručiti realnost stvarnog života što zaokuplja stvaralačku koncentraciju pisca: u jednom su ljudi, a u drugom svijet prirode”.

że ta dziewczyna czegoś od niego oczekiwała, ale nie wiedział, co by to mogło być).

Nastali su zatim veseli dani. Svi su ga u kući milovali, svi su ga rado golicali iza ušesa, a on je na njihovu veliku radost svaki put zadovoljno gundao (Andelinović, 1968, 336). (Nastały potem radosne dni. Wszyscy go głaskali, wszyscy chętnie drapali go za uszkami, a on ku ich wielkiej radości z zadowoleniem pomrukiwał).

Dowiadujemy się także, że emocje, jakie odczuwał szczeniak, były bardzo podobne do ludzkich: „U početku se sjećao svoje mamice. Ali malo-pomalo protanjio se miris o njoj i ona Velika Mamica zamjenila ju je potpunome” (Andelinović, 1968, 336). (Na początku pamiętał swoją mamusię. Ale stopniowo jej zapach zanikał i ta Wielka Mamusia całkowicie ją zastąpiła).

Wspomnienia Drena obejmują również chwile, które spędzał razem ze swoim panem przyjmującym interesantów w gabinecie. Zachowania psa były w pełni podporządkowane rozkazom człowieka:

On bi se rado upoznao s tim ljudima, ali nije smio nikome prilaziti bez dozvole. Uostalom, ti ga se ljudi nisu ticali, pak je zadovoljno drijemao na svome starome prostiraču i kadikad zaškiljio u svoga čovjeka. U tome su psi mudriji od ljudi. **Psi su iskreno najljubazniji sa svojim najbližima; ljudi su pažljivi samo sa strancima, a svoje rođene i najbliže iskreno samo žderu** (podkreśl. M.D.) (Andelinović, 1968, 341).

(Chętnie poznałby tych ludzi, ale nie wolno mu było podchodzić do nikogo bez pozwolenia. Poza tym to nie były jego sprawy, więc z zadowoleniem drzemał na swoim starym dywaniku i od czasu do czasu zerkał na swojego pana. W tym psy są mądrzejsze od ludzi. **Psy są naprawdę najbardziej uprzejme wobec swoich najbliższych: ludzie natomiast odnoszą się z uwagą do obcych, a ze swoimi krewnymi i najbliższymi ciągle się żrą**).

Nietrudno zauważyć, że opis reakcji Drena stał się dla narratora okazją do sformułowania spostrzeżeń odnoszących się do cech charakte-

rologicznych psów i różnic, które dzielą ludzkie i zwierzęce czytanie świata. Wyniki badań prowadzone nad zachowaniem zwierząt ilustrują także zależności istniejące między światem ludzi i nieludzkich Innych:

Podobnie jak my, psy zwracają uwagę na ludzi: na ich obecność, nieznaczne ruchy, nastroje, a najgorliwiej na ich twarze. Psy patrzą na ludzi w bardzo szczególny sposób. (Horovitz, 2021, 142). Psie spojrzenie na naszą twarz jest znaczące, gdyż sugeruje stan umysłu. Sugeruje skupienie. Pies koncentruje na nas uwagę i prawdopodobnie wie, że my skupiamy uwagę na nim (Horovitz, 2021, 141).

Narrator wykorzystuje często opisy sytuacji z życia swojej rodziny, by formułować ogólne zasady rządzące życiem ludzi w odróżnieniu od psów, które za każdym razem przedstawiane są jako istoty kierujące się szlachetnymi pobudkami i przywiązaniem do swoich opiekunów.

On je dijelio skupa s njima veselje i radost ne pitajući ono naše vječito ljudsko: zašto? kako? Njegovi mili bili su veseli, a to je dovoljno da i on bude radostan (Andelinović, 1968, 413–414). (Dzielił z nami szczęście i radość, nie stawiając naszych odwiecznych ludzkich pytań: dlaczego? jak? Jego bliscy byli weseli, a to wystarczyło, by i on był szczęśliwy).

Więź człowieka z psem, o jakiej opowiada narrator powieści *Moj Dren*, pokazuje, jak świat ludzi i zwierząt współistnieją i dopełniają się dzięki myśliwskiej pasji i godzinom wspólnych wędrówek po leśnych ostępach. Opowieściom o Drenie nieustannie towarzyszą próby wyobrażenia sobie psiego postrzegania świata i odgadnięcia myśli ulubieńca. Mamy zatem do czynienia z otwarciem na animalne doświadczanie świata, a wsłuchanie się w „głos” psa sprzyja stworzeniu jego psychologicznego portretu.

Narrator przywołuje nieustannie sytuacje domowe, jak ta, kiedy Dren uczestniczy w zabawach dzieci, czując się akceptowanym członkiem swojej rodziny:

Dren i mala kujica Zrno morali su predstavljati bizone. (...) Dren je sve strpljivo snosio, dapače su ga veselile sve te dječje radosti, jer je i on

u svome srcu bio samo jedno **čisto i dobro dijete** (Andelinović, 1968, 420). (Dren i mała suczka Zrno musieli udawać bizony. (...) Dren cierpliwie wszystko znosił, a wręcz przeciwnie, cieszyły go te dziecięce radości, ponieważ także on w swoim sercu był **czystym i dobrym dzieckiem** (podkreśl. M.D.).

Przywołany cytat współbrzmi z konstatacjami naukowców badających zachowania psów: „Pies jest niewinny. Jego ciało nie kłamie nawet wtedy, gdy próbuje nas do czegoś namówić albo oszukać. Ciało psa stanowi mapę jego stanu psychicznego” (Horowitz, 2021, 249).

Opowieść o wieloletniej więzi Drena i jego pana, o wspólnych przygodach i wzruszających wydarzeniach, nie ma jednak szczęśliwego zakończenia; pies w wyniku choroby traci wzrok, co czyni go nieprzydatnym podczas łowów i skazuje na stały pobyt na podwórzu. Dren popada w głęboką depresję, ponieważ pan nie zabiera go już ze sobą do lasu, a w końcu przyprowadza innego, młodego psa, który ma zostać jego następcą. Wywołuje to agresję starszego zwierzęcia i gwałtowną konfrontację, w wyniku której szczeniak zostaje zagryziony. Człowiek, obserwując cierpienie swojego wiernego towarzysza, ostatecznie decyduje o skróceniu jego życia. Prosi przyjaciela, by podczas zainscenizowanego polowania strzelił do Drena:

Prije nego ga je odveo, položio sam mu još jednom ruku na vjernu, poštenu i nesretnu glavu i rekao: – Idi stari prijatelju. Tako će biti bolje! – on mi je još jednom povjerljivo odmahnuo repom. Otišao je mirno i pouzdano kao da ide potražiti ustrijeljenu trčku.

Ostao sam na rubu kukuruza. Sjeo sam na međaš i zaronio glavu među ruke. U meni se sve lomilo. Pričinilo mi se da me odnekuda gledaju njegove slijepo oči bistro, pošteno i pouzdano, kao ono negda dok su u meni gledale svoga boga – i skoćio sam da viknem, da zovnem... Potrčao sam k šumici...

Uto je planula puška i zaustavila me u trku. Udarile su mi suze na oči i proplakao sam kao malo dijete.

Tek sada sam shvatio da nisam imao prava suditi ni psetu i da životinje nisu ni bolje ni gore od ljudi.

Svi smo mi isti... (Andelinović, 1968, 500).

(Zanim go odprowadził, położyłem mu jeszcze raz rękę na wierną, pocziw i nieszczęsną głowę i powiedziałem: – Idź stary przyjacielu. Tak będzie lepiej! On jeszcze raz, z ufnością machnął ogonem. Odszedł spokojnie i pewnie, tak jakby szedł szukać ustrzelonej zdobyczy.

Zostałem na skraju pola kukurydzy. Usiadłem na przydrożnym kamieniu i ukryłem twarz w dłoniach. Wszystko we mnie jakby pękło. Wydawało mi się, że skądś patrzą na mnie jego ślepe oczy, jasno, pocziwie i z ufnością, tak jak wtedy, gdy widziały, we mnie swojego boga i naraz skoczyłem, by krzyknąć, by go zawołać... Pobiegłem w stronę lasu...

Wtedy rozległ się strzał i zatrzymał mnie w biegu. Łzy napłynęły mi do oczu i zapłakałem jak małe dziecko.

Dopiero wtedy zrozumiałem, że nie miałem prawa wydawać wyroku na psa i że zwierzęta nie są ani lepsze ani gorsze od ludzi.

Wszyscy jesteśmy tacy sami).

Obraz wiernej i pocziwej głowy psa pojawia się wielokrotnie w narracji myśliwego. Podczas wspólnych wypraw, kiedy nadchodził czas odpoczynku, Dren bardzo często kładł głowę u stóp swego pana, okazując mu ufność i oddanie. Tak też stało się tuż przed jego śmiercią, a być może to ostatnie dotknięcie ręki pozwoliło psu uwierzyć, że znowu rusza na polowanie i odszedł szczęśliwy, wędząc w poszukiwaniu zdobyczy.

Rozważania nad biegiem przywołanych wydarzeń nasuwają pytanie o moralność ludzi i nie-ludzkich zwierząt. Piotr Skubała, biolog i filozof środowiska, zauważa, że możliwość istnienia moralności u zwierząt była od lat kwestionowana przez wielu naukowców i dopiero od niedawna „zaczynamy rozpoznawać rolę moralności w życiu innych gatunków i odkrywać korzenie, które są nam, ludziom i innym gatunkom, wspólne” (Skubała, 2018, 20). Badacz stawia ważne pytania:

Dlaczego tak długo kwestionowano istnienie moralności u zwierząt? Do tej pory moralność postrzegano jako wyłączne prawo człowieka, czasem nawet stanowiła ona definicję człowieczeństwa. Przeciwna opinia zdaje się narażać na niebezpieczeństwo szczególnie i wyjątkowy status człowieka. Bekoff uważa, że przejawem antropocentrycznego szowinizmu gatunkowego jest twierdzenie, że jesteśmy jedynymi moralnymi istotami w królestwie zwierząt (Skubała, 2018, 21).

Lektura powieści Anđelinovicia i opisane w niej relacje człowieka i psa wiodą ku zgoda odmiennym wnioskom. To zwierzę jest przykładem etycznego postępowania i istotą moralną, która niezależnie od okoliczności pozostaje wierna człowiekowi i nigdy go nie zawodzi. Ratuje mu życie (przygoda w bagnie) i naraża się na śmiertelne niebezpieczeństwo (walka z lisem), by zasłużyć na pochwałę swojego Wielkiego Pana. Człowiek natomiast daje sobie prawo do skrócenia życia zwierzęcia, które popada w chorobę.

Powieść Danka Anđelinovicia była też interpretowana w zupełnie inny, całkiem niezrozumiały sposób, a to poprzez odwołanie do poglądów politycznych pisarza. Ivan Pederin w artykule o znaczącym tytule *Hrvatski velikosrbi – Danko Anđelinović* zauważa:

Čak roman Moj Dren manje je roman o psu, a više o njegovu gospodaru u razdoblju otkad se pas Dren oštenio pa do njegova kraja. U tom razdoblju pas se opisuje kao pokoran, poŕtvovan i pametan, zapravo antropomorfan, **metaforizacija seljaka, naroda**. (podkrešlenie M.D.) (...) Dren je pokoran... jer takav je temeljni zakon postavljen od iskona između roda ljudskoga i plemena psećega, a koji glasi: Volja tvoga čovjeka biće volja i nećeš imati druge volje osim volje njegove (str. 12). Biblijska vrst teksta znači nepromjenjivost odnosa pokornosti koji je prava tema romana (Pederin, 2006, 309).

Nawet powieść *Moj Dren* jest w mniejszym stopniu powieścią o psie, a bardziej o jego panu w okresie od szczenięcych dni psa Drena aż do jego śmierci. W tym okresie pies jest opisywany jako uległy, ofiarny i mądry, wręcz antropomorficzny, co jest **metaforyzacją chłopów, ludu**. (...) Dren jest uległy... bo takie jest podstawowe prawo ustanowione od niepamiętnych czasów pomiędzy rodzajem ludzkim a psim plemieniem, które brzmi: Wola twojego człowieka będzie twoją wolą i nie będziesz miał innej woli niż jego wola (s. 12). Biblijny rodzaj tekstu oznacza niezmiennosc relacji uległości, która jest prawdziwym tematem powieści.

Interpretacja silnej emocjonalnej więzi psa z opiekunem w kluczu ideologicznym, doprowadziła badacza do wniosków, które nie mają

uzasadnienia w tekście powieści, a jedynie wyrażają niechęć wobec autora i jego poglądów politycznych⁸.

Nie wątpię, że powieść *Moj Dren* niesie inne ważne przesłanie i jest „nośnikiem poznawczej narracji o zwierzętach” (Barcz); uwrażliwia na niezawinione cierpienie zwierząt i próbuje odczytać nie-ludzkie doświadczenie świata. Zwłaszcza w sytuacjach granicznych, podstawowych sytuacjach istnienia takich jak śmierć⁹. Intencją autora, zrozpaczonego po śmierci psa, było oddanie głosu zwierzęciu, wobec którego poczuł się winny. Przywołane tu zdanie „zwierzęta nie są ani lepsze ani gorsze od ludzi. Wszyscy jesteśmy tacy sami” ujawnia przemianę Wielkiego Pana i niesie przesłanie etyczne. Ta konstatacja potwierdza także, że podmiotowość zwierzęcia, jego emocje i cierpienie są równie ważne jak te człowieka. A to oznacza przekroczenie kreślonej od wieków granicy.

Literatura

- Andelinović, D. (1968). *Moj Dren. Roman o psima i ljudima*. W: M. Uvodić Splićanin, D. Vilović, D. Andelinović, *Izabrana djela*. Zagreb: Matica hrvatska, s. 331–500.
- Andelinović, D. (2013–2024). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/angelinovic-danko>. 11.06.2024.
- Bakke, M. (2007). *Między nami zwierzętami. O emocjonalnych związkach między ludźmi i innymi zwierzętami*. „Teksty Drugie”, nr 1–2, s. 222–234.
- Bakke, M. (2015). *Bio-transfiguracje. Sztuka i estetyka posthumanizmu*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Barcz, A. (2015). *Wprowadzenie do zookrytyki (teorii zwierzęcych narracji)*. „Białostockie Studia Literaturoznawcze”, nr 7, s. 143–159. DOI: 10.15290/bsl.2015.06.08

8 Powinniśmy w takim razie zapytać, czy powieść Vladimira Nazora poświęconą jego psu Šarko, również należy czytać jako metaforę poddańczej postawy wieśniaka i ludu? Nazor był „prawdziwym Chorwatem”, więc być może jego emocjonalna więź z psem podlega innym zasadom interpretacji?

9 Živko Jeličić konstatuje, że najlepszą prozą Andelinovicia jest *Život i smrt male javavčarke Rise* (jest to opowieść stanowiąca część powieści *Robovi zemlje*), w której narrator w bardzo emocjonalny sposób opowiada o więzi z suczką Risą i okolicznościach jej tragicznej śmierci (Jeličić, 1968, 302–304).

- Batinić, A. (2021). „Judi imaju dušu, a živine paru”? Književnoanimalistička čitanja. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Bekoff, M. (2019). *Manifest zwierząt. Sześć powodów, żeby okazywać więcej współczucia*. Warszawa: Marginesy.
- Ebbig, K. (2017). *Monolog psa zaplątanego w dzieje. O nie-ludzkich narracjach wojennych*. „Narracje o Zagładzie”, nr 3, s. 161–171.
- Horowitz, A. (2021). *Oczami psa. Co psy wiedzą, myślą i czują*. Warszawa: Czarna Owca.
- Jelčić, Ž. (1968). D. Anđelinović. W: M. Uvodić Splićanin, D. Vilović, D. Anđelinović. *Izabrana djela*. Zagreb: Matica hrvatska, s. 295–307.
- Marjanić, S. (2021). Nikola Visković i njegova kulturna animalistika/zoologija. Utjecaj na domaću teoriju i praksu. W: Nikola Visković: *pravo – politika – bioetika*. Zbornik povodom osamdesetog rođendana. Zagreb–Split–Pergamena: Centar za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu; Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu; Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, s. 95–115.
- Pederin, I. (2006). Hrvatski velikosrbi – Danko Anđelinović. „Croatica et Slavica Iadertina”, Zadar, vol. 2, nr 2, s. 297–325. <https://doi.org/10.15291/csi.349>.
- Singer, P. (2018). *Wyzwolenie zwierząt*. Warszawa: Marginesy.
- Visković, N. (2009). *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

■ **MAGDALENA DYRAS** – professor at the Department of Slavic Studies, Jagiellonian University, literary historian, translator. Her areas of research interest include the history of contemporary Croatian literature, the presence of history in Croatian culture after 1990, narrative dimensions and transformations of identity. She is the author of two books *In Search of Truth. “New Serbian Prose” at the Turn of the 1960s and 1970s* (Krakow 2000) and *Re-incarnations of the Nation. Croatian Identity Narratives in the 1990s* (Krakow 2009).